

Оксана Гречанюк,
*Львівський державний інститут
фізичної культури*

ТРАДИЦІЇ ТІЛОВИХОВАННЯ СТАРОДАВНЬОГО ХЕРСОНЕСУ

Ще древні зрозуміли та усвідомили корисність занять фізичними вправами для людини. Заради виховання гармонійної особистості та громадянина у Стародавній Греції була створена унікальна для того часу система навчання, яка включала розмову, естетичну та фізичну освіту. При чому фізичній культурі відводилося неабияке значення: греки вважали однаково неосвідченим як того, хто не вмів читати, так і того, хто не вмів плавати, а давньогрецький філософ Платон називав кульгавим кожного, хто був непропорційно розвинутий духовно та фізично.

Починаючи з VIII ст. до н.е., з причини колонізації стародавніми греками ряду земель, ідеї та довід еллінського тіловиховання поширюються далеко за межі Стародавньої Греції. Зокрема, на регіон Північного Причорномор'я (який включає також і територію сучасної південної України). Найбільшими серед північнопричорноморських полісів були: Ольвія (поблизу сучасного Миколаєва), Херсонес (в межах сучасного Севастополя), Пантикапей (в межах сучасної Керчі), Горгіппія (в межах сучасної Анапи), Фанагорія (біля сучасного селища Сінне на Таманському півострові), Тіра (в межах сучасного Білгород-Дністровська), Танаїс (біля сучасної станиці Недвигівської Ростовської області) та ін.

Про розвиток в одному із цих полісів – Ольвії розповідалось у попередньому номері журналу.

Ще одним провідним центром у античному Північному Причорномор'ї був Херсонес Таврійський. Саме про досвід тіло-

виховання у цьому місті піде мова у нашій статті.

Вважається, що Херсонес був заснований в останній чверті V ст. до н.е. вихідцями із Гераклеї Понтійської на місці сучасного Севастополя. Це місто проіснувало близько двох тисяч років, переживши за цей час два великих історичних періоди: античний – з V ст. до н.е. по IV ст. н.е. та феодальний – з V по XIV ст. Наша увага буде прикута до античного етапу. Історія Херсонесу цього часу тісно пов'язана з історією інших полісів Північного Причорномор'я, скіфським царством у Криму, племенами таврів і сарматів, Понтійським царством і Римом. Античний Херсонес був важливим політичним, економічним і культурним центром на праукраїнських землях. Як і у інших містах Стародавньої Греції фізична культура тут була невід'ємною частиною культурного та суспільного життя.

На відміну від Ольвії на території Херсонесу археологам до сьогодні не вдалося розшукати місце розташування школи фізичного виховання – гімнасію. Але щодо його існування цьому полісі немає жодних сумнівів. Про це свідчать численні згадки посади гімнасіарха (керівника гімнасії) у написах Херсонесу, а також той факт, що як виходить зі слів Павсанія, поселення, яке не має гімнасії не може називатися містом.

Гімнасіархи слідували за фізичною та моральною підготовкою юнаків, турбувались про будову гімнасію, його обладнанням, опалення та освітлення, а також про своєчасне постачання оливковою олією, якою натиралися атлети під час

гімнастичних занять. Ця посада вважалася особливо почесною і на неї обиралися видатні громадяни полісу, які відзначалися особливими заслугами. Такою людиною у Херсонесі у III ст. до н. е. був, очевидно, Агасікл, син Ктесія, якого народ за його заслуги увіковічнив у статуї. До сьогодні зберігся лише постамент із написом: "Народ (поставив статую) Агасіклу, сину Ктесія. Який запропонував декрет про гарнізон і влаштував його. Який розмежував (або посадив) виноградники на рівнині. Який був стінобудівельником. Який влаштував (?) ринок. Який був стратегом. Який був жерцем. Який був гімнасіархом. Який був агрономом". Як бачимо, Агасікл, син Ктесія неодноразово обирався на важливі державні посади та приніс немало користі рідному місту і серед іншого був удостоєний великої честі бути обраним гімнасіархом. Це свідчить про почесність та вагомість роботи керівника гімнасії у херсонеській громаді.

Про ще одного керівника гімнасії Демотела, сина Феофіла дізнаємося із напису на нижній частині мармурової плити II ст. н. е.: "... (Вісника безсмертних та) володаря земних... Бо сам він володіє ключами життя смертних. Тому його зовуть багатокорисним, а інші милостивим, що дарує багатство, подавачем благ і мудрости. Прийди милостивим до всіх тих, які населяють славне місто дорян [одне із грецьких племен, засновники Херсонесу — О. Г.], ніколи не забуваючи блажених богів. Син Феофіла, гімнасіарх Демотел поставив цей переможний дар. Даруй же милість цьому місту!"

Зміст фізичного виховання у Херсонесі, як і у більшості держав Стародавньої Греції, очевидно, включав: палестрику (спортивні вправи у більш вузькому розумінні цього слова — пентатлон, кулачний бій і т. і.), орхестрику (вправляння в акробатиці, обрядових, ритуальних та бойових танцях), ігри (рухливі, з м'ячем і т. і.). Такий висновок нам дозволяють зробити багаточисельні знахідки на території Херсонесу посудин для оливкової олії, стрігівів

(серпоподібні предмети, якими атлети очищали своє тіло від бруду після занять гімнастикою), списків з іменами переможців у змаганнях та зазначенням видів фізичних вправ, гончарних виробів з сюжетами із спортивного життя тощо.

Задачами фізичного виховання у Херсонесі були: виховання повноцінного здорового громадянина поліса та майбутнього воїна, а також підготовка до загальногрецьких і місцевих змагань.

Дух змагальности був невід'ємною частиною життя стародавнього грека. Змагалися у всьому: ремісники — хто краще зробить глечик, скульптори — у красивішому вийде статуя, жінки — хто швидше та якісніше витче килим... Тому природною для еллінів була суперечка про те, хто найсильніший, найспритніший, найшвидший... І той єдиний — переможець ставав ближчим до богів, бо саме вони дарували йому перемогу, а отже він заслуговує й пошану від людей. Хоча греки і вважали, що виграш — то дар божий, вони розуміли, що боги допомагають лише тим, хто заслуговує цього і тому постійно тренувалися і, як уже згадувалося вище, для цього у них навіть існували спеціальні заклади — гімнасії. Любячи понад усе в людині красу (як духовну, так і фізичну) елліни і богів своїх уявляли прекрасними атлетами, які вправні у різних видах спорту: Аполлон — неперевершений стрілець із луку та кулачний боєць (він переміг у кулачному бою самого бога війни Арея), Гермес — швидкий бігун, він покровитель палестр і гімнасій, брати Діоскури — Кастор і Полідевк — чудові наїзники... Тож, аби вшанувати богів атлетів чи не найкращий спосіб показати їм свою вправність? Саме тому майже усі святкування на честь богів у стародавніх греків обов'язково супроводжувалися спортивними іграми.

Зберігаючи віру та звичаї своєї батьківщини греки колоністи продовжували традиції своїх метрополій, тому агони стали невід'ємною частиною їх життя.

Існування спортивних ігор у Херсонесі є незаперечним. Про це свідчать знахідки викарбуваних на камені списків переможців у іграх, стрігалів, переможних призів, а також багаточисельні зображення на посудинах сцен із спортивного життя. Але кому саме були присвячені ігри у Херсонесі на сьогодні достовірно не відомо.

Враховуючи спадкоємність традицій між колоніями і їх метрополіями можна припустити святкування херсонесцями Гераклеї — ігор на честь Геракла. Оскільки у Херсонесі існував офіційний культ Геракла, а святкування на його честь у Гераклеї Понтійській супроводжувалися спортивними іграми. До того ж, швидше за все, це свято відбувалося у місяць гераклій, який існував у херсонеському календарі. На користь включення до херсонеських Гераклеї агонів свідчить факт, що Геракл, як і Гермес, вважався покровителем палестр (школа боротьби), гімнасіїв і молодих атлетів.

Очевидно у Херсонесі проводилися також і Гермеї — ігри на честь Гермеса. Висновок про це можна зробити на основі вже згадуваної присвяти Гермесу гімнасіархом Демотелом, сином Феофіла. Академік В. В. Латишев, розглядаючи цей напис, доказує, що вірш був присвячений Гермесу як покровителю ігор, палестр і гімнасіїв та припускає, що на верхній частині даної плити був викарбуваний список переможців на іграх.

Про програму херсонеських спортивних ігор дізнаємося із списків переможців, в яких також зазначалося у якому саме виді спорту була одержана перемога. Для прикладу наведемо збережений фрагментарно напис II-го ст. н.е.:

"Біг — Діокл...
 Подвійний біг — Діокл...
 Довгий біг — Антілох...
 Боротьба — Крітобул... і Феодосій...
 Кулачний бій — Крітобул... і Антілох..."

Окрім уже перерахованих видів вправ у інших написах згадуються також метання спису, диску, анкіломахія і пентатлон, який

включав біг, стрибки у довжину, метання спису та диску, боротьбу.

Пенталон потребував від атлета різнобічної підготовки і тому особливо шанувався стародавніми греками, які високо цінували гармонію у людини. У зв'язку з цим слід зауважити, що херсонесці, очевидно, теж надавали уваги різнобічній підготовці своїх атлетів. Адже, як бачимо із наведеного щойно напису Діокл був найвправнішим і у простому, і у подвійному бігу; Крітобул відзначився у боротьбі та кулачному бою; Антілох же був першим як у кулачному бою, так і в довгому бігу.

На особливу увагу заслуговує анкіломахія, оскільки вона ніде окрім Херсонесу не зустрічається. Тому припускається місцеве походження даного виду спорту. Але щодо змісту цієї вправи є лише припущення на основі аналізу самого слова "анкіломахія". Існують думки, що це міг бути вид боротьби, метання кулі з ремінцем, збройний поєдинок тощо.

Цілком ймовірно, що у Херсонесі культивувалися ще й інші види спорту, відомі у Стародавній Греції, але за браком фактів не можемо стверджувати цього. Зокрема, непрямыми свідцтвами про розвиток у Херсонесі кінних змагань може бути випуск монет, приручений змаганням, із зображенням колісниці запряженої чотирма кіньми-квадриги, а також перемога одного із херсонесців на афінському святі Анакій на честь боатів Діоскурів — Кастора та Полідевка у IV ст. до н. е. На даних святкуваннях основним видом змагань були кінні перегони. Про перемогу херсонесця у цих іграх дізнаємося зі знайденого у похованні горла урни із написом "Приз зі свята Анакій", яка настільки цінилась її господарем, що була покладена супроводжувати його у потойбічний світ.

Окрім того, за допомогою цієї знахідки можемо зробити висновок, що розвиток спорту у Стародавньому Херсонесі перебував на достатньо високому рівні для участі херсонеських атлетів у загальногрецьких змаганнях.

Зокрема, цікавим є також факт ймовірної участі херсонесців у одних із найбільших і найпопулярніших змагань Стародавньої Греції — Піфійських іграх. Це святкування проводилось у Дельфах і було присвячене Аполлону. Перед кожними Піфійськими іграми у всі куточки давньогрецького світу, включаючи і Північне Причорномор'я, відправлялися феори-вісники зі звісткою про час їх початку. На честь людей, які гостинно приймали цих феорів на їх довгому шляху, у Дельфах в середині III ст. до н. е. було викарбувано напис, у якому серед інших згадується херсонесець Сокрит, син Кратона. А, отже, вісники побували і у Херсонесі, сповістивши про початок чергових Піфійських ігор. Інший напис із Дельф, датований 192 р. до н. е., на честь херсонесців Форміона, сина Пітіона та Геракліда, сина Біста, які побували у Дельфах розповідає про приїзд дельфійських феорів Амінта та Хариксена у Херсонес та надані їм там почесні. І тим самим підтверджує продовження традиції дельфійської феорії в Північному Причорномор'ї у II ст. до н. е. Варто зауважити, що чергові Піфійські ігри відбулися у 194 р. до н. е. Але посли з Херсонесу, швидше за все, приїздили на це святкування, оскільки посланці з Понту часто перебували у Греції досить тривалий час. І цей напис міг бути приурочений уже до їх від'їзду.

Ще один дельфійський напис свідчить про перебування у Дельфах у рік проведення Піфійських ігор (194 рік до н. е.) херсонесця Гімна, сина Скіфа, який очевидно брав участь у цьому святкуванні.

Привертає до себе увагу також факт існування на далекому острові Делос свята Херсонесії, вочевидь присвяченого Аполлону, кошти на проведення якого виділялися із херсонеського капіталу, спеціально для цих цілей внесеного у храм Аполлона. І хоча про програму Херсонесій майже нічого не відомо (в написах згадуються лише жертвопринесення), можна припустити включення до неї спортивних агонів, оскільки вони були невід'ємною частиною більшості давньо-

грецьких святкувань. Особливо ж якщо згадати, що Аполлон вважався богом-атлетом, вправним у стільбі з луку, боротьбі, кулачному бою та метанні диску. Він — покровитель змагань і бог усіх агоністичних перемог.

До сьогодні дійшло ім'я одного із видатних атлетів Херсонесу — Феофант, син Алеманта, який жив у кінці IV на початку III ст. до н. е. Очевидно, він був неодноразовим переможцем на багатьох іграх, як місцевих, так і загальногрецьких. І як згадку про це народ або рідні на його надгробній стелі зобразили переможні стрічки — тенії, а також інвентар палестрита — стрігіль і посудини для оливкової олії. Тенії у давньогрецькому світі служили офіційною нагородою атлету-переможцю.

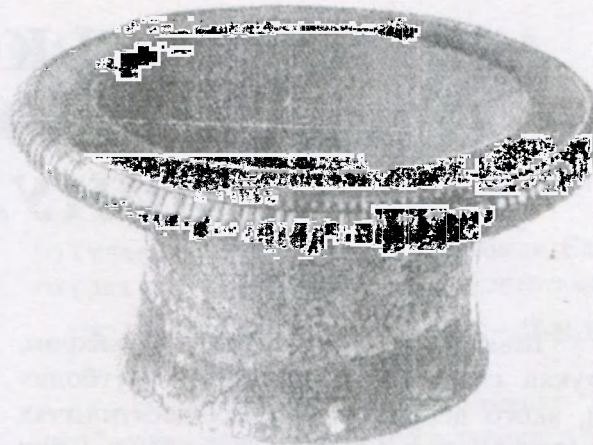
Взагалі, зображення стрігилів досить часто зустрічається на херсонеських надгробках. І, навіть, за припущенням вчених воно вказує на вік похованого: на надгробних стелах літніх чоловіків зображували посох, чоловіків середнього віку — меч або інші воїнські обладунки, а ознакою поховання юнака був стрігіль.

Стародавні греки вірили, що після смерті людина просто переселяється у інший світ, де їй будуть необхідні звичні для неї речі, і тому вони клали їх разом із померлим у поховання. Не рідко серед поховального інвентаря могил некрополя Херсонесу зустрічаються стрігилі, як свідчення прихильності померлого до занять фізичною культурою. А те, що такі знахідки не є рідкістю про широке поширення тіловиховання серед херсонеської громади.

Над дослідженням різних проявів життя та побуту населення античного Північного Причорномор'я працюють уже багато поколінь археологів та істориків. Зокрема, для написання цієї статті було використано праці В. Литишева, С. Семонова-Зусера, Е. Соломонік, Б. Гракова, Л. Колеснікової, В. Кадаєва, О. Ручинської та ін.

Отже, бачимо, що фізична культура займала важливе місце у житті античного

Херсонесу. Фізичне виховання та агоністична практика тут в цілому наслідували давньогрецьку традицію. Таким чином, в античний період на праукраїнських землях Північного Причорномор'я існувала система тіловиховання, яка є предметом здивування та захоплення багатьох поколінь людства. Спираючись на наведені вище факти можемо започаткувати спортивний рух на теренах України ще від часів античності.

Горло урни — переможного приза зі свята Анакій в Атонах на честь братів Діоскурів. Херсонес. Бронза. Кінець IV ст. до н. е.

ПРИВІТ ДЛЯ УСЦАК ВІД БЕЙЗБОЛОВОЇ ФЕДЕРАЦІЇ І ЗБІРНОЇ УКРАЇНИ

Вельмишановні!

Прийміть щирі вітання від спортивної делегації України на світовому чемпіонаті бейсболу серед кадетів (ЗСА 19 липня 1998 р.), яка вперше представляла Україну на таких представницьких, міжнародних змаганнях.

Висловлюємо велику подяку УСЦАК за надання всілякої підтримки, батьківське піклування і Ваш внесок у першу перемогу збірної України, яка зайняла почесне для нас 11-те місце і підтвердила репутацію третьої команди Європи.

З повагою і найкращими побажаннями

Керівник збірної А. ГАБЕЛКО

Виконавчий директор ФБСУ України В. ЛІЗОГУБЕНКО

Бейсболева репрезентація України кадетів на турнірі в ЗСА.